

- Інститут соціології НАН України, 2004. – 152 с.
12. Пірен М.І. Соціологія релігії: Підручник / М.І. Пірен. – К.: ДП „Видавничий дім „Персонал”, 2008. – 344 с.
 13. Религиоведение. Хрестоматия / [Автор-составитель П.И.Костюкович]. – Мн., 2000.
 14. Религиоведение. Хрестоматия / [Под ред. А.Н.Красникова]. – М., 2000.
 15. Религия и общество: Хрестоматия по социологии религии / [Сост. В.И.Гараджа и Е.Д.Руткевич]. – М., 1994.
 16. Релігієзнавство України. В 2-х книгах. Книга друга: Релігієзнавча наука років незалежності. – Колективна монографія / [За наук. ред. д.ф.н., проф. А.Колодного]. – К.: Українська Асоціація релігієзнавців, 2010. – 258 с.
 17. Рязанова Л.С. Релігійне відродження в Україні: соціокультурний контекст / Л.С. Рязанова. – К.: Біла криниця, 2004. – 240 с.
 18. Сучасна релігійна ситуація в Україні: стан, тенденції, перспективи / [За ред. П.Косухи]. – [У 2-х част.] – К., 1994.
 19. Филипович Л. Зміст західної соціології релігії як науки і навчальної дисципліни / Л. Филипович // Українське релігієзнавство. – 2003. – № 25. – С. 98–102.
 20. Яремчук С.С. Релігійність молоді: сутнісні характеристики та специфіка прояву / С.С. Яремчук // Нова парадигма: [журнал наукових праць]. – Вип. 91. – К.: Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2009. – С. 197–211.

Рецензент доктор філософських наук, професор Л.О.Филипович

УДК 261.8

**Лариса Стасюк
м. Рівне**

КОНТРОВЕРЗИ ПРАВОСЛАВНО-РЕФОРМАТСЬКИХ МІЖКОНФЕСІЙНИХ ВІДНОСИН

У статті розглядаються міжконфесійні відносини адептів православ'я і реформатства українського соціокультурного простору. Зміст і особливості цих відносин визначають геополітичні, внутрішньодержавні й внутрішньоцерковні інтереси представників релігійних і владних структур. Основними формами вияву православно-реформатських відносин є культурні контакти, міжконфесійні контакти, об'єднання, політичні та релігійно-політичні союзи.

Ключові слова: православ'я, реформатство, міжконфесійні відносини, Українська євангельсько-реформована церква, кальвінізм.

В статье рассматриваются междуконфессиональные отношения адептов православия и реформаторства украинского социокультурного пространства. Содержание и особенности этих отношений определяют внутригосударственные и внутрицерковные интересы представителей религиозных и властных структур. Основными формами проявления православно-реформаторских отношений являются культурные контакты, междуконфессиональные контакты, объединения, политические и религиозно-политические союзы.

Ключевые слова: православие, реформатство, междуконфессиональные отношения, украинское евангельско-реформированная церковь, кальвинизм.

The article deals with interfaith relations between Orthodox and adepts reformat Ukrainian social and cultural space. The content and features of these relations determine the geopolitical, domestic and inter representatives of religious interests and power structures. The main forms of expression of Orthodox-Reformed relations is cultural contacts, interfaith contacts, associations, political and religious-political alliances.

Keywords: Orthodoxy, reformatstvo, interfaith relations, the Ukrainian Evangelical Reformed Church, Calvinism.

Конфесійна зорієнтованість постає джерелом духовної буттєвості людини, яка за допомогою релігії набуває онтологічної визначеності. Вагомим і невід'ємним інгредієнтом релігійно-церковного аспекту духовності, яка впливає на стан релігійного, соціокультурного, етнонаціонального, політичного, правового життя української спільноти, є міжконфесійні відносини. Історично обумовлена відносна автономізація релігії спричинила конкретизацію сфери її різнобічного функціонування, впливу на зміст і форму національного соціального та культурного буття, поглиблення диференціації конфесійних утворень.

Актуалізація проблеми. За сучасних реалій глобалізації, динамізації, соціально-економічних кризових явищ у суспільстві, конфесійного плюралізму, релігійно-церковних, державно-конфесійних неоднозначностей і суперечностей актуалізується проблематика адекватної реконструкції, а також виявлення підґрунтя й закономірностей православно-реформатського міжконфесійного досвіду взаємодій, що сприятиме ґрунтовному відтворенню витоків та особливостей духовної парадигми української спільноти й уможливлуватиме досягнення умов і механізмів становлення міжконфесійних відносин. Такий ретроспективний екскурс пов'язаний з потребою вичленування спонук, мотивацій, моделей та інших сегментів, на основі яких проектуватиметься конструктивний діалог, стабілізація між носіями різної конфесійної ідентичності задля утвердження міжконфесійної толерантності, запобігання державно-церковним протистоянням.

Отож **мета** статті полягає у з'ясуванні сутності та трансформацій складного різноманітного за ознаками православно-реформатського конгломерату, шляхів його синтезу і розмежування в українському суспільстві. Базовими дослідницькими **завданнями**, що забезпечують досягнення мети, є насамперед цілісне осмислення православно-реформатських відносин як феномена, по-друге, визначення динаміки змін цих відносин, їхньої залежності від внутрішніх і зовнішніх політичних, духовних, інших чинників та умов функціонування означених конфесій.

Важливим **фактологічним джерелом аналізу** конфесійних взаємодій православ'я і раннього протестантизму є доробки М. Грушевського, який характеризує їх як „приятні відносини”, „тісне об'єднання”, „релігійне об'єднання”, „політичний союз” тощо та епізодично виокремлює кальвіністів із складу „євангеліків” (лютеран, чеських братів) [2, с. 74-77]. Запити протестантизму в системі екуменізму простежують В.Гараджа, Н.Жалюк, А.Чанишев та інші. Аналізують феномен протестантизму в Україні, формують методологічні засади його дослідження В.Єленський, В.Докаш, М.Черенков, П.Яроцький та ін. Адаптаційні тенденції реформатства в українському соціокультурному просторі, його взаємини з християнськими конфесіями від часів становлення у першій половині XVI ст. до 20-30-х рр. XX ст. досліджують Д.Букович, П.Кралюк, О.Лешко, В.Любащенко, Р.Соловій та ін. На тлі стабільного зацікавлення місцем і преференціями протестантизму в міжконфесійних відносинах, екуменічних процесах питання архетипних дефініцій, внутрішньої суті, практичних конструкцій православно-реформатських відносин у контексті національно-культурної специфіки недостатньо виокремлено і проаналізовано у сучасних філософсько-релігієзнавчих працях.

Під міжконфесійними відносинами прийнято розуміти інтеграцію сталих, динамічних взаємозв'язків між носіями гетерогенних конфесійних ідентичностей з широких питань власності, у т. ч. майнової, канонічного і статусного права, адміністративно-церковної організації, внутрішньо- і зовнішньоцерковного співіснування конфесій у державі, місіонерства, філантропії, просвітництва, участі у соціальних проектах та ін. На вибір міжконфесійних орієнтирів, пристосування до регіональних етноконфесійних констант і спрямування реформатів на середні прошарки православного українства певною мірою вплинули індиферентність і водночас толерантність пересічного українця до конфесійного різноманіття, а також засади кальвіністського віровчення, „зорієнтованого на секуляризацію, заперечення монархії, теократично-церковної структурованості, адаптацію до місцевих традицій, розвиток спільних з православ'ям „горизонтально”-демократичних елементів церковбудівництва і практики” [6, с. 7].

Зміст і особливості міжконфесійних відносин визначає провідне у християнстві

еклезіологічне вчення, підвалини якого у православ'ї закладені в Нікео-Константинопольському Символі віри, що передбачає визнання істинною Церквою Ісуса Христа, єдиною, соборною і апостольською церквою лише православної церкви. Міжконфесійність реформатських церков ґрунтується на вченні Кальвіна про церкву, за яким поза церквою як духовним організмом не досягається спасіння, проте належність до видимої церкви не обмежує можливості спасіння. Вектори культової й позакультової діяльності реформатів, зокрема міжхристиянських взаємодій, задокументовані у Бельгійському віровизнанні, Гейдельберзькому катехізисі, Канонах Дортського Синоду, Вестмінстерському визнанні віри.

Природа феномена кальвінізму, який у західноєвропейському й українському суспільстві існував у формі реформатських громад і згодом інституціював у реформатські церкви, детермінована насамперед історичними, геополітичними, соціокультурними факторами. Відтак асиміляція конфесії у вітчизняному регіоні відбувалася в умовах перманентного реформаційного процесу, в якому адепти протестантизму намагалися втілювати соціально-богословські ідеї Реформації. В Україні реформаційні виклики викристалізовувалися у переосмисленні духовної спадщини, утвердженні культурної й конфесійної поліфонії за реалій ідейного протистояння католицької та православної церков, суспільно-економічної стагнації українського суспільства, що обумовлено географічним розташуванням України на межі перетину різних культурних і релігійних традицій, потенціями і орієнтирами соціокультурного, економічного, політичного і духовного поступу передусім Польщі, Росії.

Релігійна діяльність кальвіністів зумовлена їхньою віросповідною сутністю і усвідомленням Церкви як особливої благодаті, що вказує істинний шлях до спасіння за допомогою кодифікованих норм як фундаменту для духовного і культурно-просвітницького вдосконалення. Православно-реформатські міжконфесійні відносини П.Кралюк називає культурними контактами, сутність яких полягає у діяльності поліконфесійного (православні, протестанти, католики) складу діячів Острозького культурного центру, у використанні як протестантами, так і православними антикатолицьких видань кальвіністського осередку книгодрукування у Манівцях, використанні православними при написанні учительських Євангелій твору „Постилла” М.Рея, який мав прокальвіністське спрямування [5, с. 43-47].

Усвідомлення можливості зближення православних і протестантів зародилося у період першого національного відродження. Не останню роль у становленні міжконфесійних відносин відіграє, на нашу думку, світоглядна свобода особистості, причетної до певних історичних чи соціокультурних подій. Хоча світоглядна установка особистості на сприйняття різних думок, звичаїв, конфесійних уподобань тощо може неоднозначно сприйматися соціальним оточенням, проте задля утримання його внутрішньої стабільності особистість схильна проявляти терпимість до свободи іншого та надситуативну активність, яка окреслюватиметься особистісним світоглядом, переконаннями, диспозицією. Зазначимо, що православно-реформатські взаємодії помітно посилюють пропозиції віротерпимого князя Острозького щодо об'єднання православних з протестантами, зокрема кальвіністами, у боротьбі проти унії; полемічний твір православних „Апокрисис” Христофора Філарета, справжнім автором якого був протестант М.Броневський [7, с. 19]; зароджені в Україні кальвіністські симпатії Кирила Лукариса, навколо якого утворився гурток протестантських богословів; а також поширення в Україні протестантського вчення, викладеного у творі Захарія Гергануса „Христианский катехизис во славу Человеколюбца Бога Отца, Иисуса Христа и Духа Святого, для чести и в помощь боголюбивым Грекам” [7, с. 30]. Вагомість особистості, яка сприяє прогресивним зрушенням у міжконфесійних відносинах, полягає у тому, що вона, дотримуючись принципів толерантності, здатна повноцінно вербалізувати і зберігати свої вихідні віросповідні засади та водночас тематизувати взаємопізнання, взаємозближення християн відмінних конфесійних парадигм.

За спостереженням М.Грушевського, українські полемісти використовують у своїх писаннях аргументи, факти з писань протестантів, особливо кальвіністів, спрямованих проти католиків; князь Острозький доручає протестантам відповідати на напади католицьких письменників на православну церкву. Православні і протестанти об'єднуються у політичний

боротьбі проти клерикальної політики уряду, пріоритетів католицької ієрархії, обмежень і репресій всіх некатоліків. Для цього між православними і „євангеліками” панує стабільна згода і перемир'я, підґрунтям яких є релігійна толерантність, „по змозі оминається всяка полеміка між цими двома релігійними таборами, що фактично тримають політичний союз” [2, с. 74].

Своєрідною запорукою досягнення порозуміння і вироблення спільних позицій, а також метаформою відносин між носіями різних конфесій є діалог. Обопільні відкритість, довіра, збагачення, творення як основа діалогу актуалізують і наповнюють людське співбуття новим смислом. Міжконфесійний діалог, зведений до „Я – Ти – відношення”, втілює прагнення до мирного співіснування, зближення, об'єднання зусиль, партнерства на рівні політичних діалогів кальвіністів з православними на сеймах у питаннях дотримання актів Варшавської генеральної конференції 1573 р.

Хоча участь у богословських діалогах православні сприймають передусім як „свідчення православної віри” [4, с. 66], відсутність „єдиної чіткої позиції до „інослав'я” [4, с. 56] обумовлює епізодичні міжконфесійні відносини православної церкви з реформатами. Відтак діалоги продовжуються на православно-протестантському соборі у Вільні (1599 р.), учасники якого мали наміри об'єднати зусилля у відстоюванні релігійних прав і розглядали перспективу створення поряд із політичним союзом і церковного союзу, що передбачав узгодження деяких віросповідних позицій. Зазначимо, що зберігаючи конфесійну індивідуальність і самоправність, у діалозі оприлюднюється таїна „Іншого”, створюється мікроклімат достатнього спілкування. Плідний діалог постає ефективним засобом дослуховування опонентів один до одного, пошуку відповідей на нагальні спірні питання релігійного модусу, що уможливило не лише примирення і зародження конструктивної семантики, а й взаємопроникнення мікрокосмів конфесійних світів. Спроби міжконфесійного зближення підтверджувалися діалогами та спільними діями православних і реформатів на варшавських сеймах 1597 р., 1601 р., на інших сеймах початку XVII ст. Завдяки таким інваріантам міжконфесійних відносин кальвінізм в Україні „допомагав православної Церкви в її боротьбі за самозбереження. Не дивлячись на власні внутрішні проблеми, протестантизм виступив провідником релігійно-політичного союзу – своєрідної екуменічної моделі...”, яка „дозволяла українському православ'ю зберігати свою ідентичність, церковну автономію, власне місце у християнському світі” [7, с. 35].

Намагання кальвіністів підтримати православне українство у відстоюванні релігійних інтересів та боротьбі за національне самозбереження позитивно сприймалося українським суспільством і мало продовження у діяльності Української євангельсько-реформованої церкви (УЄРЦ). Релігійна діяльність адептів УЄРЦ вмотивована сотеріологічним вченням, базується на принципі співпраці, мирного співіснування Церкви і держави як Божих установ та передбачає вдосконалення людського співбуття. Значна місіонерська, загальноосвітня, добродійна діяльність, небайдужість до відстоювання українцями своїх соціальних, політичних прав є практичними виявами позакультової релігійної діяльності УЄРЦ. Особливості еклезіологічного вчення визначили діяльність реформатів у напрямі українізації церкви, зокрема, застосування у культовій і позакультовій практиці української мови.

Якщо повернення і поширення кальвінізму після припинення своєї діяльності на поч. XVIII ст. було дещо непрогнозованим для релігійної ситуації у Західній Україні 20-30-х рр. XX ст., проте достатньо обумовленим процесами загальної актуалізації її політичного, соціокультурного і духовного життя, то у західноєвропейському суспільстві кінця XIX і початку XX ст. представники кальвінізму „відчувають себе цілком однозначно носіями вищої культури, цивілізації, а на побутовому рівні – буржуазної респектабельності” [1, с. 355].

Такі однотипні елементи позакультової релігійної діяльності УЄРЦ і УПЦ, як євангелічність, звернення до національних традицій, народність, відкритість до конфесійних проблем, демократичні та горизонтальні внутрішньоцерковні відносини, національна тотожність сприяли, по-перше, прихильному ставленню до неї корінного населення, по-друге, адаптації УЄРЦ до вітчизняного релігійного життя в умовах антисектантської ідеології, конфронтації з польським урядом, неоднозначних виявів конфесійного буття в українських регіонах Польщі.

Певне значення для залучення до реформатських громад патріотично налаштованого

населення Північно-Західної України мала несприятлива політична ситуація, державно-церковні перепони на шляху відновлення автокефалії українського православ'я, відсутність державної підтримки і переслідування Всеукраїнської православної церковної ради, яка несла ідеї українізації культової і позакультової церковної сфери. Як зауважує Б.Савчук, „наша національна історія не знала потужних церковно-реформаторських рухів чи ересей, тому ці кризи та численні релігійні конфлікти здебільшого спричинялися діями світської влади. Окремі суспільно-політичні сили намагалися пристосувати Церкву до своїх вузьких потреб. Це призвело до порушення усталеного церковного порядку, а також гострих зіткнень, гонінь і репресій серед віруючих” [8, с. 4].

Міжконфесійні здійснення реформатів ґрунтуються на доктрині про церкву, відповідно до якої Христос приймає у свою церкву людей усіх націй, створює єдність з відмінностей завдяки об'єднанню в істинній вірі. Персональність доктрини полягає у тому, що вірянин повинен бути „живим членом” Церкви (істинно, а не формально віруючим). Отож кальвіністське уявлення про місію соборної християнської церкви базується на переконанні, що „син Божий із цілого людства вибрав церкву для вічного життя, він Своїм Святим Духом і Словом збирає, охороняє й удержує її в єдності правдивої віри від початку аж до кінця світу” [3, с. 21].

Ідея певної догматичної подібності між євангельськими реформатами і православними обумовлена наявністю двох позицій, за якими виявлялась духовна спорідненість цих гілок християнства. Це пріоритетність сакралізованого, незмінного, кодифікованого за формою і змістом Святого Письма як частини християнської нарративної традиції і несприйняття католицизму. У своїх протистояннях католицизму, полонізації, дотичності до національно-духовних рецепцій, українізації церкви реформати знову вже у ХХ ст. вбачають у православних своїх союзників, для чого В. Кузів у 1926 р. на зустрічі з діячем УАПЦ В.Чехівським обговорюють і визначають шляхи розвитку своїх церков в умовах державно-релігійної незрілості українства, а у 1927 р. він веде переговори з главою Української автокефальної православної церкви В. Липинським і закликає УАПЦ до співпраці з Союзом українських євангельсько-реформованих громад.

У добу постмодерну православно-реформатські міжконфесійні відносини зведені до мінімуму. Зокрема, у 1988 р. офіційно на міжнародному рівні започатковано богословський діалог між Православною церквою і Світовим Альянсом реформаторських церков з питань Символу віри, Трійці, христології, таїнства, єдності і членства у церкві тощо. У 2005 р. у Лівані проведене дев'яте засідання православно-реформаторської комісії за темою кафолічності й місії церков [4, с. 65]. В Україні зміни зовнішніх і внутрішніх геополітичних прерогатив, геоконфесійної мережі, біфуркаційні та ескалаційні процеси у релігійному середовищі й суспільстві, трансформації православ'я і реформатства призвели до епілогу в їхніх нетривалих, несталих міжконфесійних відносинах.

Таким чином, можемо зробити **висновок**, що смислотворні та практичні інтенції кальвінізму не набувають масштабного охоплення українства у ХVІ ст., проте посилюються у ХVІІ ст., але очевидним стає факт епізодичної підтримки протестантського руху православними українцями. У період першого національного відродження домінуючими постають наміри реформатів до зближення з православними у боротьбі за захист релігійних прав, національне самозбереження українства, задля чого вони об'єднувалися насамперед у політичні, рідше політично-релігійні союзи. Речники УЄРЦ на початку ХХ ст. прагнули вибудувати міжконфесійні взаємодії з православними навколо ідеї українізації церкви. Отже, православно-реформатські міжконфесійні відносини, маючи фрагментарний характер, не досягали рівня узгодження догматичних відмінностей, а обмежувалися обговоренням спільних соціально-культурних, просвітницьких, політичних проєктів. У незалежній Україні усталеності міжконфесійних відносин заважають надмірна політизація церков, їхня неготовність до співпраці, індиферентна чи антагоністична налаштованість і низка інших причин, що обумовило дистанціювання православних і реформатських церков, набуття дихотомічних ознак в їхніх міжконфесійних відносинах.

У **результаті** дослідження еволюції та перипетій православно-реформатських відносин

можна, по-перше, стверджувати, що наявність закономірностей у розвитку міжконфесійних відносин безпосередньо залежить від суспільної значущості й тривалості функціонування конфесій; по-друге, зафіксувати конструктивну можливість існування у різних формах міжконфесійних відносин між спільними за християнським корінням і відмінними за ставленням до християнської співпраці та єдності суб'єктами міжконфесійних відносин; по-третє, вважати за нагальну необхідність формування ціннісних засад, вивчення можливих умов, реальних моделей розбудови і оптимального влаштування міжконфесійного співбуття у поліконфесійному просторі постмодерної України.

Література

1. Аверинцев С. Християнство у XX столітті / Аверинцев С. Софія-Логос. Словник. 3-е видання виправ. і доп. – К.: ДУХ І ЛІТЕРА, 2007. – 650 с.
2. Грушевський М. З історії релігійної думки на Україні. – К.: „Освіта”, 1992. – 192 с.
3. Катехізм або наука засад віри євангельської реформованої церкви. Видано заходами Франса Дрессельгойса паст. єв. реф. церкви в Гільверзум, 1934. – 49 с.
4. Кисельов О.С. Феномен екуменізму в сучасному християнстві. – К.: НПУ імені М.П. Драгоманова, 2009. – 120 с.
5. Крالیук П. Ранній протестантизм в Україні / Історія релігії в Україні: у 10-ти т. // Редкол.: А.Колодний та ін. – К.: Світ Знань. Т.5. Протестантизм в Україні // За ред. П.Яроцького. – 2002. – 424 с. іл.
6. Любашенко В.І. Протестантизм в Україні: генеза, структура, місце у соціокультурних процесах: Автореф. дис. ... д.філос.н. – К., 1998. – 41 с.
7. Любашенко В. Кирило Лукарис і протестантизм. Досвід міжцерковного діалогу. – без вид-ва, міста, 2001. – 89 с.
8. Савчук Б. За Українську Церкву. Національно-церковний рух на Волині у 20-30-ті роки XX ст. – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 1997. – 116 с.

Рецензент доктор філософських наук, професор Л.М.Шугаєва